

Archeologie in West-Friesland 2

Gemeente Drechterland

Zoute inlaat in een zoete polder

Archeologisch onderzoek naar 'De Spuiter'
door de Westfriese Omringdijk tussen
Oosterleek en Venhuizen.

Gemeente
Drechterland

'De Spuiter' is de naam van een oude waterinlaat door de Westfriese Omringdijk. Het vormde een van de weinige plekken in de dijk waar zee-water gecontroleerd de polder in kon lopen, om zo het peil in de sloten op niveau te houden. In juli 2011 bestond de mogelijkheid om het waterbouwkundige werk archeologisch te onderzoeken. De inlaat bleek een lange, smalle tunnel te zijn, geheel gemetseld uit kleine gele bakstenen. Aan zowel de zeezijde als landzijde zat een houten schuif. De inlaat was gebouwd in de periode 1659-1661. Deze werd tot 1932, het moment van het afdammen van de Zuiderzee door de Afsluitdijk, vele malen gebruikt voor het spuien van zout water in de Drieban van Venhuizen, Oosterleek en Hem. In werkelijkheid ging De Spuiter pas in de zomer van 2011 uit bedrijf. Hierna startte de bouw van een nieuwe moderne inlaat. Het risico van het bouwen van een inlaat door een zeewerende dijk moet voor de Westfriezen hebben opgewogen tegen de grote problemen die ontstonden bij laag water in de polders.

Het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK) is belast met de uitvoering van het 'Hoogwaterbeschermingsprogramma', bedoeld om onze dijken tussen nu en 2050 bestand te maken tegen toekomstige calamiteiten. De huidige Zuiderdijk, het zuidoostelijk deel van de Westfriese Omringdijk, is namelijk op enkele plaatsen te smal om tijdens een langdurig hoogwaterpeil de druk van het buitenwater van het Markermeer te weerstaan. Daarom worden delen van de dijk afgegraven, verbeterd, aangevuld en vooral verbreed. Ook de 'kunstwerken', de waterbouwkundige elementen die in en om de dijk zijn gebouwd, worden

veelal vervangen of aangepast. Daarom was ook de oude, kapotte inlaat aan vervanging toe: een nieuwe duiker van beton, staal en historisch bouw materiaal.

De Westfriese Omringdijk is niet zomaar een dijk. Het is een monumentaal bouwwerk van 126 km lang dat het huidige West-Friesland omsluit en in 1983 verklaard werd tot Provinciaal Monument. De dijk is in de afgelopen acht eeuwen door de Westfriezen opgeworpen om zich te beschermen tegen de zee. Dat is niet zonder slag of stoot gegaan. Elke periode in de geschiedenis van de dijk kenmerkte zich door talloze problemen. Of het nu stormen, gebrek aan bouw materiaal, mankracht of de beruchte paalworm was: het moest worden opgelost. De keuze was immers heel eenvoudig: geen

Peilbeheerder Henk Bakker staat op de uitlaat en ziet de werkzaamheden voor de dijkversterking bij De Spuiter naderen.

onderhoud aan de dijk betekende zonder enige twijfel dijkbreuken en daarmee het onderlopen van het land met zeewater, sterven van het vee en misère voor de bewoners. De dijk bleef tot de bouw van de Afsluitdijk 1932 van levensbelang. Tijdens de opgraving door de dijk waarin De Spuiter was gebouwd, viel de opbouw vanaf de Middeleeuwen tot in de 20ste eeuw te zien.

Geschiedenis van de dijkbouw

Het zuidoostelijke deel van West-Friesland heette in de Middeleeuwen het Ambacht Drechterland. Dit gebied is bestuurlijk opgedeeld in 'koggen', grote bestuurlijke eenheden van meerdere dorpen. De Zuiderkogge was daar één van. De kogge is verdeeld in 'bannen', de bestuurlijke eenheid van elk dorp. Ter hoogte van

De inlaat van De Spuiter in het voorjaar van 2008. In de monding ligt na de winter een dik pakket schelpen.

Op de kaart van Johannes Dou staat in 1651 geen Spuiter bij de Bakkershoek.

De Spuiter ligt westelijk de banne Oosterleek met het dorp Oosterleek en oostelijk de banne Venhuizen met het gehucht De Weed. De Spuiter ligt op de grens, precies in de banne Venhuizen. Uit de vroegste historische bronnen wordt duidelijk dat de doorgangen in de dijk de belangrijkste stukken in de toenmalige Westfriese Omringdijk vormden. In 1320 werd de dijk opgemeten en beschreven. Dit gold ook voor het dorp Oosterleek. In de veenstroom aldaar -de Oosterleek-, lag door de dijk een duikersluis die de waterhuishouding achter de dijk regelde. Deze dijk, de duiker en het oude dorp Oosterleek werden echter vòòr 1465 door de zee ver-

zwolgen en liggen nu mogelijk nog op de bodem van het Markermeer. De bedreigde zeedijk werd voor 1470 landinwaarts teruggediept en kwam op de huidige plek te liggen. Vermoedelijk koos men de locatie van een bestaande 'binnendijk' om de nieuwe zeedijk op te bouwen, dat scheelde veel werk. Het land tussen de oude zeedijk en de nieuw opgeworpen dijk ging langzaam verloren. In het vooronderzoek voorafgaand aan de opgraving bleek De Spuiter mogelijk wel op de kaart van Pieter van der Meersche uit 1638 te staan, maar te ontbreken op de loepzuivere kaart van Johannes Dou uit 1651. Het waterwerk stond echter wel op een latere kaart van Govert Oostwoudt van 1723 en 'De Nieuwe Kaart' van 1775. Het vermoeden bestond dat De Spuiter veel ouder was dan de 17de-eeuwse landkaart van het gebied.

Op de kaart van Govert Oostwoudt uit 1723 staat De Spuiter aangegeven. De ruimte tussen de paalwering voor de dijk en de dijk zelf is dan opgevuld.

De inlaat en de uitlaat van De Spuiter zijn blootgelegd. Op de achtergrond de doorsnede door de Westfriese Omringdijk, juli 2011.

De 'Nieuwe Kaart van het Dyckgraafschap Dregterland' uit 1775. Hierop staat De Spuiter duidelijk aangegeven. De scheiding tussen de bannen is te zien als een rode streep door de sloot.

Ende voorts in Zulker Voegen alles
gerepareert sijnde dat het see water
door het voorz: Duijkertje sal konnen
Wenden ingelaten als voor desen is gedaan

Handgeschreven tekst uit Keurboek van Venhuizen. In 1659 wordt vermeld: ...Ende voorts in zulker voegen alles gerepareert sijnde dat het see water door het voorz: Duijkertje sal konnen werden ingelaten als voor desen is gedaan...

Wat was er gebeurd?

Het Keurboek van de Stede Hem en Venhuizen vermeldde in 1659 dat de duikersluis niet meer werkte en snel nieuw moest worden gebouwd. De aanleiding tot de herbouw is vermoedelijk een grote droogte in de jaren daarvoor en de erbarmelijke staat van de bestaande duiker. Er was haast bij het project, het werk diende zonder uitstel te starten. De grondeigenaren Aaf Meckis en Cornelis Robben die binnen de dijk naast de uitgang van de Spuiter hun bouwland hadden, waren daar niet zo gelukkig mee. Toch vond iedereen in de Drieban het belangrijk

dat de inlaat er kwam. De twee eigenaren werden gecompenseerd, kregen een mooie beschoeiing langs de uitgang en hun land werd opgehoogd om het binnendringen van zout water tegen te gaan. Hier aan de Zuiderdijk 30 staat nu het Aannemingsbedrijf Huisman BV.

De constructie van De Spuiter

De opgegraven inlaat bestond uit twee verticale delen, de opbouw van de inlaat aan de zeezijde en de uitgang aan de landzijde. Deze lagen tot de start van de opgraving ingebed in de glooiing van de dijk. Op de inlaat zat een deksteen met het opschrift 'ANNO 1784'. Op de steen lag een eiken dwarsbalk met een stalen kast waarin het tandrad voor het opdraaien van de schuif zat. De houten schuif hield het buitenwater tegen. Aan de zeezijde bestond de mond van de inlaat uit twee muurtjes van basalt. Deze basalten wanden zijn vermoedelijk pas na de laatste stormvloed van 1916 aangebracht. De uitgang kende eveneens een deksteen, maar dan zonder datum. Door de dijk liep de koker, geheel gemetseld van 'boerengeeltjes', kleine gele Friese bakstenen.

Het muurwerk van de binnenste schuif steekt boven het gras van de dijk uit. Voorjaar 2008.

Zomer 2008, de buitenschuif is dicht. Het water van het Markermeer staat tegen de schuif aan. Aan weerszijden de basalten muren van de inlaat.

De inlaat van De Spuiter aan de zeezijde. Op het muurwerk ligt de dekplaat met het opschrift ANNO 1784.

In juli 2011 is de opgraving van De Spuiter in volle gang. Het muurwerk komt na 352 jaar weer bloot te liggen. Op de achtergrond de groene weiden van Drechteland.

Door de uitlaat stroomt in juni 2011 water Polder de Drieban in.

Van de zeezijde tot de landzijde had de koker een lengte van 15,5 m. Nadat het water de koker was ingestroomd, viel het ongeveer één meter naar beneden en liep dan ongeveer een meter af, om vervolgens uit te stromen in de polder. De koker was 1,6 m breed en 0,85 m hoog. Aan weerszijden van de buitenzijde van de koker zaten paarsgewijs steunberen om het muurwerk te versterken. De vloer van de koker was in een visgraatmotief gemetseld. Onder de vloer lagen houten planken en balken als fundering. Archeologen ontdekten bij het opgraven dat midden in de koker een flinke knik met een breuk van wel 30 cm zat. Hier lekte De Spuiter in de dijk.

Voorgangers en bouwwijze

Onbekend was hoe De Spuiter is aangelegd. Het leek logisch dat deze vanaf de dijk was gebouwd. Hiervoor moest een flink gat in de dijk worden gegraven. Uit de techniek van de 16de-18de-eeuwse bruggenbouw in Holland is bekend dat met eenvoudige houten damwanden en simpele handpompen het goed mogelijk bleek tot ver onder het waterniveau bouwkuipen aan te leggen en deze droog te houden. Iets dergelijks zal met klei-

dammen en houten wanden ook bij De Spuiter zijn toegepast. Een opdeling in de bouw, zodat niet de gehele dijk in een keer open lag, leek daarom verstandig. Mogelijk is eerst het deel aan de landzijde en daarna het deel aan de zeezijde gebouwd. Het vermoeden bestond dat op deze locatie, mogelijk al een oudere duiker zou kunnen liggen. Duikers waren meestal houten buizen in de vorm van uitgeholde boomstammen ingegraven door de dijk; een zogenaamde duikersluis. Een duiker kon water van binnen de dijk naar buiten lozen. De klep zorgde ervoor dat zout water niet terugstroomde. Op basis

De Spuiter wordt ontgraven, met de troffel schoongemaakt en ingemeten. Aan weerszijden zijn steunberen tegen de koker gemetseld. In de achterwand het profiel van de oudste dijk.

De vloer van de koker, gemetseld van boerengeeltjes in een visgraatmotief.

De planken van de fundering onder De Spuiter worden verwijderd voor onderzoek.

De grote gerepareerde barst op de plaats van de knik in het midden van De Spuiter.

van deze veronderstelling werd tot onder de bestaande spui door gegraven. Hier bevond zich echter alleen nog het ophogingspakket van de vroegste fase van een 'binnendijk', met daaronder de zeeklei van meer dan 4000 jaar oud. Mogelijk zijn de voorgangers, spuien of duikers tijdens de bouw van de nieuwe Spuiter van 1659-1661 geheel opgeruimd, waardoor geen resten aanwezig waren. De oudste spui ter plaatse zou dan moeten zijn gebouwd tussen 1465 en 1470, het moment dat de binnendijk een zeeverende dijk werd.

De aanwezigheid van een voorganger van houten buizen, verklaart mogelijk ook de knik. Indien namelijk eerst het binnenste deel van de oude Spuiter werd vervangen, door een baksteen werk, nam dit tijd in beslag en kon niet in een moeite door de gehele nieuwe koker worden gebouwd. Om nu de oude Spuiter zo lang mogelijk te laten functioneren, werd aan

de zeezijde schuin langs de bestaande houten spui een nieuwe baksteen koker gebouwd. Omdat het geheel zo lang mogelijk moest blijven werken, werd deze op het laatst aangetapt aan het eerder gemetselde deel van de koker. Daarna werd de houten buis weggehaald en kwam de hele baksteen koker in werking. De dekplaat, met het jaartal 1784, is zodoende niet de bouwdatum van De Spuiter maar dateert mogelijk een vernieuwing van de schacht van de buitenschuif. De laatste delen van de 17de-eeuwse inlaat werden uiteindelijk op woensdag 20 juli 2011 gesloopt en afgevoerd naar de stort bij Oosterleek.

Het gebruik van De Spuiter door de vier seizoenen

Na de ruilverkaveling van 1963 werd in droge dagen in de lente en de zomer door de peilbeheerder van het Hoogheemraadschap dagelijks meer dan 10.000 m³ zoet water ingelaten. In de winter stond De Spuiter droog en vormde zich in de mond van de inlaat een grote concentratie schelpen. Deze moesten in het vroege voorjaar worden weggeschept. De buitenschuif stond in principe de gehele winter dicht. De binnenschuif stond in de zomer altijd open. Wanneer de buitenschuif open stond, spoelde alles wat dreef

De Spuiter is geheel opgegraven en klaar voor verder onderzoek.

Detail van de vloer van de spui met daar onder de dwarsbalken.

Het dorp Oosterleek en De Spuiter op de kadastrale kaart van 1824.

Een paling probeert terug te zwemmen De Spuiter in.

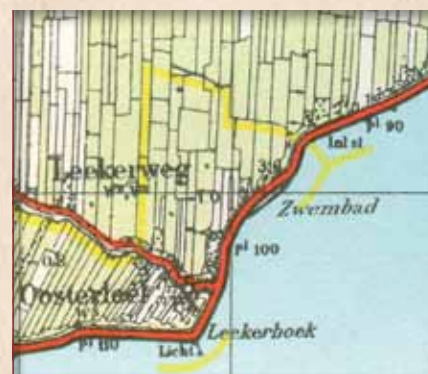
De Spuiter in. Niet alleen wier, maar ook touw, wrakhout en dode eenden spoelden door De Spuiter en bleven bij de knik steken.

Bijzonder aan De Spuiter was de grote hoeveelheid vis en paling die erdoor heen zwom. Vooral de 'schele possies', een soort stekelbaars, grote hoeveelheden glasaal, jonge paling, maar ook volwassen en zeer grote exemplaren, zwommen de polder in, om nooit meer naar zee terug te keren. Daarnaast vormde De Spuiter voor de jeugd aan de dijk een spannend speelterrein. Het was er fijn zwemmen en poedelen. De stoerste jeugd kroop door De Spuiter en liet zich meedrijven op het kolkende water van de stroom. De jongens stopten in hun pube-

raal gedrag vaak karpers en palingen in de badpakken van de meiden, met al het gejoel en gegil van dien.

Zout water inlaten in de polder was natuurlijk schadelijk voor het gewas. Koeien konden geen brak water drinken, schapen wel. Om wel voldoende drinkwater voor het vee te hebben was echter een goede oplossing bedacht. In het bekende Westfriesse kadetjesland, lagen de akkers hoog en de sloten laag. Op de hoogste delen werden om het regenwater vast te houden, waterkuilen in de klei gegraven. Enkele hiervan zijn nabij de ijsbaan in Schellinkhout nog te zien. Tevens ontstond in de polder een levendige flora en fauna met zout en brakwatersoorten. Voor de gezondheid van de schapen was het zoute water gunstig. Een gevaarlijk minuscule slakje, de leverbot, zorgde voor chronische en dodelijke leveraandoeningen bij schapen. Leverbotziekte kwam tot 1932 weinig voor langs de Zuiderzee.

Archeologen hebben de palingen gevangen om later weer teruggezet te worden in het Markermeer.

De sloten in Polder de Drieban op de stafkaart van 1932, bij 'Inl Sl' ligt De Spuiter.

*Op de voorzijde twee stalen paalankers
om de paalwering bijeen te houden.
Opgegraven bij De Weed, 2010. 40 cm.*

